

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ПРИРОДНИХ ОБ'ЄКТІВ

Об'єкти цивільних прав традиційно прийнято класифікувати на певні групи. Очевидно, що здійснення такої класифікації має не лише теоретичний характер, а продиктовано потребами правозастосовної практики. Так, С. В. Васьковський відзначав, що для цивілістики важливі не природні якості речей самі по собі, а лише ті з них, які відображаються на праві. З цієї точки зору юриспруденція розрізняє речі за їх здатністю бути предметами приватних прав (складатися в обороті), переміщатися, розпадатися, споживатися, замінити один одного та інше.

З огляду на це, не буде помилковим припущення, що особливими властивостями володіють ті об'єкти навколишнього матеріального світу, які дані людині самою природою і не є результатом її діяльності. До числа таких належать об'єкти навколишньої природи: водоймища, землі, повітря, ліси тощо. Вони відрізняються від інших об'єктів не лише їх природними якостями, але й специфікою їх правового режиму. Примітно, що ще в доктрині римського приватного права такі об'єкти, по суті, виокремлювалися в самостійну групу. Римські юристи називали їх загальним надбанням (*res in usu publico*), речами загального користування (*res communes omnium*) або ж речами, які не можуть належати нікому (*res nullius*). Нині ж про особливості правового режиму таких об'єктів свідчить законодавство зарубіжних країн та України, а також практика Європейського суду з прав людини.

Що ж слід розуміти під поняттям «природний об'єкт»? Вбачається, що зміст цього поняття доцільно з'ясувати через аналіз і співставлення суміжного з ним терміну «природний ресурс». У правовій доктрині поняття «природний ресурс» розуміється як компонент природного середовища, природний або природно-антропогенний об'єкт, який використовується або може бути використаний при здійсненні господарської та іншої діяльності. Природний ресурс для юриспруденції є поняттям у певній мірі «аморфним» (від грец. — безформний). Природним ресурсом є земля, повітря, вода як такі. Самі по собі ці елементи не можуть належати нікому конкретно, адже їм не притаманна одна із основних

властивостей об'єкта цивільного права — його дискретність, тобто якісна, а також фізична та/або облікова визначеність і відособленість об'єкта від всіх інших об'єктів. Виключення становлять випадки, коли законодавство визнає природні ресурси як такі об'єктом права цивільного (права власності) особливих загальносуспільних утворень-суб'єктів, яким є Український народ (ст. 13 Конституції України).

Водночас термін «природний об'єкт» є фізично відособленою, індивідуалізованою частиною природного ресурсу або комплексу природних ресурсів. Саме природний об'єкт може бути об'єктом цивільних прав. Зокрема, об'єктом цивільних прав на землю є земельна ділянка або земля як сукупність земельних ділянок. Об'єктом прав щодо водних ресурсів виступає водний об'єкт, зокрема, замкнуте водоймище, яке в силу положень ст. 69 ЗК може передаватися у власність громадянам та юридичним особам. Щодо тваринного світу, то об'єктом слід вважати лише домашніх, сільськогосподарських тварин, а також диких тварин, які перебувають у неволі або в напіввільних умовах. Слід підтримати висловлюване в літературі припущення, що навіть держава не може бути власником тварин, які перебувають в умовах природної свободи, хоча це і встановлено в ст. 5 Закону України «Про тваринний світ».

Які ж саме властивості виокремлюють природні об'єкти з-поміж інших? Очевидно, що основною їх властивістю є особливий, природний характер їх походження. Такі об'єкти виникають, існують і зникають незалежно від волі людини і без втручання її діяльності. Водночас така ознака не є універсальною. У сучасних умовах науково-технічні досягнення та соціальна діяльність людини повсюдно зачіпають природне середовище, у зв'язку з чим важко виділити природні об'єкти, які збереглися в первинному вигляді. Найбільш красномовними прикладами є досягнення людства в галузі селекції, клонування тощо, в результаті яких були штучно виведені нові породи рослин, тварин, а також штамми мікроорганізмів.

У зв'язку з цим у сучасній правовій доктрині пропонується виділяти ще одну істотну властивість природних об'єктів, яка дозволяє відмежувати їх від інших об'єктів. Її сутність полягає в тому, що природні об'єкти існують лише в умовах природного взаємозв'язку з навколишньою природою, екосистемою, і невіддільні від неї. Доки той чи інший об'єкт, що має виключно або переважно природне походження, існує як елемент екосистеми і зберігає з нею природний зв'язок, він характеризується особливим правовим режимом. Однак якщо цей зв'язок розри-

вається, такий об'єкт стає звичайним товаром, який нічим не відрізняється від інших об'єктів матеріального світу. Прикладом цього є вбита тварина, вирубані дерева і т.п. Таким чином, природні об'єкти характеризуються щонайменше двома властивостями: особливістю походження та наявністю природного зв'язку з природним середовищем.

Названі властивості природних об'єктів визначають особливості правового режиму останніх.

По-перше, такі об'єкти мають особливий режим оборотоздатності. Слід відзначити, що більшість природних об'єктів перебуває *поза цивільного обороту* (наприклад, небесні тіла, важкодоступні об'єкти Антарктиди тощо), що пояснюється недостатнім розвитком рівня техніки для їх освоєння. На деякі об'єкти чинне міжнародне законодавство поширило режим так званої суверенної рівності держав, який виключає можливість їх приналежності не тільки окремим особам (фізичним чи юридичним), а й державам. Це стосується природних об'єктів, що розташовані на поверхні Місяця та інших небесних тіл, освоєваних людиною, а також відкритого моря та океану поза межами виключної (морської) економічної зони окремих держав.

Велика кількість об'єктів природи є вилученими з цивільного обороту. Так, згідно зі ст. 178 ЦК під вилученими з цивільного обороту розуміються ті об'єкти, перебування яких у цивільному обороті не допускається. Так, вилученими з цивільного обороту є ділянки надр (ст. 4 Кодексу про надра), водні об'єкти, за винятком замкнутих природних водойм розміром до 3 гектарів (ст. 6 ВК), території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, ресурси, надані національним природним паркам (ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»). Сукупність таких об'єктів становлять відповідно гірські, водні, флористичні та інші ресурси, які є виключною власністю народу України. Тому ані зазначені ресурси, ані їх індивідуалізовані частини (природні об'єкти) не можуть належати ніякому іншому суб'єкту на праві власності. Водночас вони можуть надаватися окремим суб'єктам в користування на підставі спеціальних дозволів.

По-друге, законодавство встановлює низку обмежень прав на природні об'єкти. У цьому контексті цікава позиція була висловлена Європейським судом з прав людини. У справі Амер проти Бельгії Суд вказав на те, що навколишнє природне середовище являє собою цінність, і економічні міркування і навіть деякі основоположні права, як, наприклад, право власності, не повинні превалювати над вимогами щодо охорони природи,

особливо якщо державою було прийнято відповідне законодавство з цього питання. Якщо звернутися до національного законодавства, то можна відшукати безліч прикладів обмежень цивільних прав на природні об'єкти. Зокрема, згідно з ч. 2 ст. 111 ЗК передбачені такі обмеження права власності на землю, як заборона на здійснення окремих видів діяльності (наприклад, в зонах санітарної охорони), заборона на зміну цільового призначення земельної ділянки, умови надання права полювання, вилову риби, збирання дикорослих рослин на своїй земельній ділянці і т.п. Іншим прикладом обмеження прав на природні об'єкти є встановлення лімітів на використання природних ресурсів (ст. 9-1 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»), а також нормативів (ст. 44 ВК).

По-третє, у зв'язку з кількісною та просторовою обмеженістю деяких природних об'єктів, а також з їх невідновлювальним характером, держава веде особливий облік більшості таких об'єктів і прав на них. Зокрема, землі, розташовані в межах державного кордону України, обмеження прав на них, їх цільове призначення та інші відомості про них вносяться до Державного земельного кадастру (Закон України «Про державний земельний кадастр»). Державний кадастр ведеться і щодо водних ресурсів (ст. 28 ВК), родовищ і проявів корисних копалин (ст. 43 Кодексу про надра).

Таким чином, природні об'єкти виокремлюються з-поміж інших особливостями їх правового режиму. Вбачається, що нині назріла необхідність у дослідженні таких особливостей на рівні доктрини цивільного права, а не лише земельного, природно-ресурсового чи екологічного.

Доценко О. М., викладач кафедри охорони інтелектуальної власності, цивільно-правових дисциплін ХНУВС, кандидат юридичних наук

ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ПУБЛІЧНИХ ОСІБ НА ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ ТА ЙОГО ТАЄМНИЦЮ (ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ)

Учасники цивільних правовідносин здійснюють свої суб'єктивні права вільно, на власний розсуд, в т.ч. й право на особисте життя та його таємницю, підтвердженням тому є норми ст. 301 ЦК України. Проте,